

TÜRKİSTAN'DA "KIZIL KIRGIN" KURBANLARI

DOÇ. DR. ŞUAYİP KARAKAŞ

Türk milleti, sevgili Süyümbike Hatun'dan beri tam dört buçuk asırdır Rus sömürgecilerinin kılıcı ve kurşunlarıyla can vermektedir. Sadece Osmanlı sahasında bile Ruslarla olan kanlı hikâyemiz asırları doldurmaktadır. Bakınız, Süleyman Nafiz Osmanlı Türklerinin Ruslarla olan kanlı hikâyesi karşısında neler söylüyor:

"Bugün hiçbir Türk ve Müslüman aile gösterilemez ki bir veya müteaddid evlâdını Moskof muharebelerinin birinde şehit vermemiş olsun!..."

Memleketimizde tütmeyen ocakların her biri değerine bir Rus muharebesinde bestelenmiş bir figân-ı sâkiti tekrar eder.

Köylere, tarlalara niçin harap olduklarını sor: Cevap verirler ki imar eden bâzû-yı sa'yi Moskof cenginde kırıldı!...

Bu diyarın şarkında, şimalinde bir avuç toprak bulunmaz ki Türk'ün Moskof eliyle dökülmüş mübarek kanını içmiş olmasın!..

Bu diyarın garbında, cenûbunda bir hânümân görülmez ki cidâr-ı târmârı Türk'ün, Rus silâhıyla uzaklarda ölmüş bir oğluna îsâl-i telehhüf etmeye çalışan âh ü vâhını dinlemiş bulunmasın!..."¹

Süleyman Nafiz'in Osmanlı sahası için kaleme aldığı bu ifadelerini, bütün Türk dünyasına teşmil edebiliriz. Meselenin boyutunu bu şekilde ortaya koyduktan sonra Türkistan'da, Sovyetler Birliği döneminde 1939 yılına kadar işlenen bazı cinayetlere ve uygulanan baskı politikalarına geçebiliriz. Daha sonra kendisi de kurşuna dizilecek olan meşhur şair ve yazar Abdurauf Fitrat, 1919 yılında şehit edilen Müftü Mahmudhoca Behbûdî'nin arkasından şu mısralarla gözyaşı döker:

¹ Süleyman Nazif; "Rus Kimdir, Moskof Nedir?...", *Batarya ile Ateş*, İstanbul 1917, s. 4-5.

"Çökmüşdi yer üzre elem tosiği,
Öksüzlik baykuşu kanat kakardı;
Batuvda kızarıb turgan bulutdan
Ezilgen könglimge mâtem yağardı."

(Behbûdiyning Sağanasını İzledim)²

Müftü Mahmudhoca Behbûdi, 20. yüzyılın başlarında Türkistan'da, tiyatro edebiyatının ilk örneği sayılan *Pederküş* piyesini yazmış; millî edebiyat cereyanını başlatan edipler arasında yer almış; gazete ve dergiler çıkarmış; millî dernekler kurmuş; dil, edebiyat, tarih, sosyoloji ve siyaset sahalarını ilgilendiren makaleler neşretmiş; Türkistan'daki Ceditçilik hareketinin lideri olmuş; ilk Cedit mekteplerinin açılmasına ve Türkistan Muhtariyeti'nin kurulması (27 Kasım 1917) na öncülük etmiştir.

Güçlü bir devletin millî birlik fikri üzerinde yükseleceğine inanan Behbûdi, Türkistan'daki *Hürriyet* gazetesinin 26 Ocak 1918 tarihli nüshasında neşrolunan bir yazısında şöyle diyor:

"Diğer milletler, meselâ Sırlar, İtalyanlar, Ermeniler, İslâvlar, Polonyalılar ve diğerleri, dünyanın öbür ucundaki kardeşleriyle birleşirken, hatta başka devletlere tâbi olarak dillerini bile kaybeden ırkdaşlarıyla birleşmek için bütün imkânlarını seferber ederken biz, beraber yaşadığımız kardeşlerimizden ayrılırsak, utanılacak bir iş yapmış ve ahmaklık etmiş oluruz. Bu, Türk damarına balta indirmek demektir."³

Behbûdi'ye göre, henüz kurulmuş olan Türkistan Muhtariyeti'nin yaşayabilmesi, millî birlik şartına bağlıdır. Nitekim Türkistan Muhtariyeti, bu yazının neşredilmesinden 24 gün sonra (19-20 Şubat günleri) Kızıl Ordu tarafından yıkılmış, muhtariyetin başkenti olan Hokand şehri top ateşine tutulmuştur. Bu sırada on bin kadar Türkistanlı öldürülmüş, 180 köy de yakılmıştır.⁴ Bu hâdise, bilindiği gibi Basmacılık adı verilen ve ancak 1930'dan sonra tamamen bastırılabilen büyük isyana sebep olmuştur.

2 Abdurauf Fitrat; "Behbûdiyning Sağanasını İzledim", *Çin Seviş (Şe'rler, Dramalar, Makaleler)*, (Hzl. B. Kâsimov, S. Erkinov), Taşkent 1996, s.33.

3 Kâsimov, Begali; *Mahmudhoca Behbûdiy*, Taşkent 1997, s.31.

4 a.g.e.; s.31.

Olaylar karşısında Uluğ Türkistan hayalleri yıkılan Behbûdî, bir yıl sonra esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Ancak bir yıl sonra öğrenildiğine göre Behbûdî, 25 Mart 1919 günü yanında iki arkadaşı ve Türkiyeli muallim Naim Efendi olduğu hâlde Semerkant'tan ayrılmış, birkaç gün sonra Şehrisebz'de tutuklanmış ve daha sonra Karşı şehrinde beraber yola çıktığı arkadaşlarıyla birlikte idam edilmiştir.⁵ İdam edildiğinin öğrenilmesinden sonra birçok şair tarafından hakkında mersiye yazılan Behbûdî'yi şair Sadridin Aynî şu mısralarla takdir eder:

"Seni mundın buyan Turan köralur mu, köralmas mu?
 Sening mislingni Türkistan tapalur mu, tapalmas mu?
 Sen, ey üstâd-ı âlişân, eding acûbe-i devrân,
 Atigni tilge her insan büyük hürmetle almas mu?
 Senin tarihiy devrâning, sening âsâr u urfâning.
 Sening nâming, sening şâning cehân kaldıkça kalmas mu?
 Sening köksüing çökülgen mü, sening beling bükülgen mü?
 Sening kaning tökülgen mü? Muni heç kim soralmas mu?"

(Behbûdiy Ruhıga İthâf)⁶

Sovyet hükûmeti, zorbalık ve uyguladığı sömürge siyaseti bakımından çar idaresinin bir devamı şeklinde değerlendiren edebiyat tarihçisi Begali Kâsimov, Behbûdî'nin, halk nezdinde fevkalâde bir nüfuza sahip olduğu için Çeka teşkilâtı tarafından öldürülmüş olabileceğini, en kuvvetli ihtimal olarak zikretmektedir.⁷

Kızıl Ordunun Basmacılık millî hareketini kontrol altına almasından sonra 1924 yılında Türkistan, Moskova tarafından sömürgeci Rus politikasına uygun şekilde parçalanarak Sovyetleştirilmiş ve tamamen Rus idaresi altında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. Bunun ardından Rus sömürge politikası demek olan Sovyet ideolojisine hizmet edecek yeni bir toplum yaratmak

5 a.g.e.; s.34-35.

6 a.g.e.; s.219.

7 Kâsimov, Begali: "Edib-i Evvel", *Meslekdaşlar*, Taşkent 1994, s.3.

üzere inkılâp hareketi başlatılmıştır. 1926'dan sonra hürriyet, istiklâl, Türk birliği, millî birlik gibi fikirleri temsil ve terennüm eden ve bu yolda eserler veren Ceditçi fikir adamları, şair ve yazarlar hapsedilmiş, fikir hürriyeti tam bir baskı altına alınmıştır.

Sovyet ideolojisine doğru "*büyük buruluş yılı*" sayılan 1929⁸'den sonra Ceditçi şair ve yazarların edebî faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmış ve hatta buna uymayanlar "*halk düşmanı*" ilân edilerek öldürülmeye başlanmıştır. İlk olarak 1931 yılında, önde gelen Ceditçilerden gazeteci Münevver Kaarî öldürülmüştür. 1934 yılında Sovyet Yazarlar Birliği kurulmuş ve bundan sonra edebiyatın takip edeceği yol, sosyalist realizm olarak tayin edilmiştir. Artık hayatın diğer sahalarında olduğu gibi edebiyatta da her şey Sovyet ideolojisine göre değerlendirilecek, buna uymayan sanatkârlara hayat hakkı tanınmayacak ve eserleri de reddedilecektir. Böylece farklı kültürlerden bir "Sovyet kültürü", farklı zihniyetlerden bir "Sovyet zihniyeti", "homo-sovieticus" (Sovyet adamı) denilen ve insanî, dînî ve millî değerlerini kaybederek aslına yabancılaşan kozmopolit yeni bir insan ve bu insanlardan meydana gelen bir "sovyet halkı" yaratılacaktır. 20. yüzyılın bu "mankurtluk ideolojisi", sovyet idarecileri tarafından, yüzden fazla millet ve kabileyi bir garnizonda yaşatabilmenin en önemli silâhı olarak kullanılmıştır. Bu silâh vasıtasıyla, milletlerin hafızasındaki tarihî bağlar koparılacak ve kendilerini "Sovyet halkı" olarak hissetmeleri sağlanacaktır.⁹ "Sovyet halkı"nın yaratılabilmesi için, milliyet şuuruna sahip hiçbir insana hayat hakkı tanınmamıştır. Böylece milletler, millî Rus ideolojisi karşısında tamamen çaresiz bırakılmıştır. Bunun için Türkistan'da Ceditçi edipler ve fikir adamları, milliyet şuuruna sahip oldukları ve milletin zihninde bu şuuru daima canlı tuttukları için ilk etapta öldürülmüşlerdir. Bilhassa 1937-1939 yılları arasında uygulanan bu imha politikası sebebiyle, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarından bir milyondan fazla şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, eğitim görmüş okur - yazar olan her sınıftan insan, bu üç yıl içinde "halk düşmanı" ilân edilerek öldürülmüştür. Öldürülen şair ve yazarların adını anmak, eserlerini okumak ve bulundur-

8 Kâsimov, Begali: "Zamandaşlar. Meslekdaşlar", *Selâm Kelecek*, Taşkent 1986, s.62.

9 Muhammed Sâlih: "Mankurtluk Mefkuresiğe Cevab", *İkrar*, Taşkent 1995, s.263-269.

mak şiddetle yasaklanmış, buna uymayanlar da aynı şekilde cezalandırılmışlardır. Sovyet rejimini ve ideolojisini benimsemeyen bütün insanların yok edildiği bu soy kırımını, tarihe "kızıl terör", "kızıl kırın", "katağanlık" (yasak) yılları" ve "repressiya" olarak geçmiştir.

1930'lu yıllarda takip edilen baskı ve sindirme politikaları, yasaklar, tutuklanmalar, sürgünler ve katliamlar, millî direnişi tamamen kırmış, bütün kurumlarla birlikte edebiyatın da kızıl imparatorluğun sadık hizmetkârı hâline getirmiştir. Aynı yıllarda kütüphanesi teşekkül ettirilen Sovyet edebiyatı için Lenin ve Komünist Partisi için kasideler düzmek, ülkeyi sovyetleştirmek, tarihî ve dînî inançları karalamak, millî hayatı küçük düşürmek, Sovyet hayat tarzını idealleştirmek, Ruslara ve Stalin'e manzum "*şükraneler*" yazmak, birinci hedef olmuştur.¹⁰ 1930'lu, 1940'lı yıllarda, yani Stalin devrinde can korkusuyla çocukların babalarını, kadınların kocalarını reddetmeleri, sıradan olay hâline gelmiştir. Bazı kalem sahipleri, yine aynı korku sebebiyle hakikati inkâr ederek ne kadar inançsız olduklarını ve ne kadar inançsız bir aileden geldiklerini ispat etmeye çalışmışlar; bunun için gazetelerde, "*Babam, parti üyesi değildi, fakat bir dinsizdi; Kur'anıkerim'i ayağının altına alarak çiğneyip tekmelediğini gözlerimle gördüm. Bunun için şahitlerim de var!*"¹¹ şeklinde çocukluk hatıraları neşretmişlerdir.

Şimdi biraz da baskı, şiddet ve imha politikası uygulayarak zorla sona erdirilen Cedit edebiyatının ismi çok bilinen bazı temsilcilerinin akıbetinden söz etmek istiyorum. 1992 yılında Taşkent'te *Katlnâme* diye bir kitap yayımlandı. Kitap, Nebican, Bâkiy adlı genç bir araştırmacı tarafından hazırlanmış. Yazar, eserini devlet arşivinde "*mutlaka mahfiy*" (çok gizli) damgası altında muhafaza edilen ve romancı Abdullah Kâdirî hakkında tutulan 976525 numaralı dosyadaki belgelere göre yazmış. Dosyada bulunan belgelerde, Abdullah Kâdirî ile birlikte 1937-1938 yıllarında tutuklanan ve kurşuna dizilen birçok Özbek şair ve yazarının akıbetleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır. *Katlnâme* adlı kitap, bize,

10 Karakaş, Şuayip; "20. Yüzyıl Türk Dünyası Üzerine Bir Deneme", *Türk Dünyası*, Güz-1996, nu.2, s. 279-317.

11 Bâkiy, Nebican; *Katlnâme*. Taşkent 1992, s. 166.

Sovyetler Birliği döneminde Türk ırkının nasıl imha edildiğini göstermekte ve Türk milletinin 20. yüzyıldaki macerasını doğru olarak öğrenebilmek için eski Sovyet arşivlerindeki belgelerin mutlak surette görülmesi gerektiğini ihtar etmektedir.

Özbek roman mektebinin kurucusu olan Abdullah Kâdirî, *Ötken Künler* adlı tarihî eserinde, millî birlik şuurunda mahrum Türkistan'ın siyasî kargaşa ve cehalet sebebiyle geri kaldığını söyledikten sonra dikkatleri, asıl düşmanları olan Rusların üzerine çekiyor ve romanın kahramanlarından Hacı Yusufbek'in ağzından şu değerlendirmeyi yapıyor: "Aramızda fitne çıkmasını gözleyen Rus, kapımızın önüne asker yığıyor.(...) Siz, kendi Kıpçaklarınız için mezar kazarken Rus, sizin için tabut hazırlıyor. Biz, Kıpçaklara kılıç çekecek olursak Rus, bizi top ateşine tutacaktır.(...) Biz, birbirimizin kuyusunu kazmaya devam edersek yakında Rus istibdâdı kirlî ayağıyla Türkistanımızı kirtletecek. Bizler de gelecek nesillerimizin boynuna kendi ellerimizle Rus boyunduruğu geçirmiş olacağız. Kendi neslini, kendi elleriyle kâfire esir eden bizim gibi kör ve akılsız atalar, Hüdâ'nun lânetine elbette uğrar, oğlum! Atalarımızın mukaddes naaşlarının medfun bulunduğu Türkistanımızı bir domuz ahırına çevirmeye çalışan biz köpekler, Allah'ın kahr ve gazabıyla elbette karşılaşırız. Temür Köregân gibi dâhileri, Mirza Babür Şah gibi fatihleri; Fârabî, Uluğbey ve Ibn Sinâ gibi âlimleri yetiştiren bir ülkeyi felâket çukuruna doğru sürükleyenler, elbette Tanrı'nın gazabını hak etmişlerdir, oğlum!"¹²

Abdullah Kâdirî, bu satırları yazdığı için, Türkistan Türklerine millî birlik fikrini telkin ettiği için 31 Aralık 1937 günü tutaklanmış; mektupları, fotoğrafları, kütüphanesi ve aleyhinde delil olarak kullanılabilir eşyası müsadere edilmiş ve dokuz ay sonra da kurşuna dizilmiştir. Özbek Sovyet edebiyatının çok meşhur şairlerinden biri olan Gafur Gulam, 1938 yılında ifadesine müracaat edildiği zaman, o sırada tutuklu bulunan Abdullah Kâdirî'yi şu suçlarla itham etmiştir: "O, daima karşı - inkılâpçılık ve milliyetçilik işleriyle meşgul oldu. Eserlerinde, karşı - inkılâpçı ve milliyetçi fikirleri terennüm etti. Gülünç durumlara düşürmek suretiyle Ruslara hakaret etti. 1936 yılında Zâhiriddin A'lem, Şâhi-

12 Abdulla Kâdiriy; *Ötgen Künler*. Taşkent 1994, s. 276, 294-295.

dov, Süleyman Çolpan ve benim misafir olduğumuz Nebi Şeripov'un evinde Abdullah Kâdirî, Sovyet hükûmetinin para toplamak için başlattığı piyango kampanyasına itibar edilmemesini söyledi. (...) 1936 yılında bir grup Özbek yazarıyla Kazan'da bulunduğumuz sırada bir gün Kâdirî, kaldığımız misafirhanede şöyle dedi: 'Sovyetler Birliği, askerî bakımdan daha güçsüzdür; eğer savaş çıkacak olursa Almanya karşısında mağlûp olacaktır.' Bunun üzerine biz, kendisine derhâl itiraz ettik."¹³

Gafur Gulam, 1956 tarihinde, yani Kâdirî'nin idam edilmesinden on sekiz yıl sonra verdiği ifadede de onun hakkında şu suçlamalarda bulunmuştur: "*Kâdirî, mutaasıp bir Müslümandı; bütün dinî vecibeleri yerine getirirdi. Bu sebeple Sovyet hayat tarzını ve bilhassa kadınların başlarını açmasını normal karşılamıyordu. Milliyetçiydi. Eserlerinde Rus milletine duyduğu öfkeyi dile getiriyordu. Sovyet sistemine karşıydı.*"¹⁴

Özbekistan Yoksul Yazarlar Birliği komitesinden genç şair Nasrullah Ahundî ise yazılı ifadesinde Kâdirî'yi suçlamak üzere şunları söylemiştir: "*Milliyetçileri överek göklere çıkaran ve bununla da iftihar eden yazarların birincisi, Kâdirî'dir. Milliyetçilerin perişan edildiği son güne kadar burjuva sınıfına sadakate hizmet etmiştir. Ceditçilerin en büyük yazarı olan Kâdirî, son güne kadar Sovyet idaresine düşman olanların safını terk etmedi. Ekim ihtilâline karşı çıktı; Bolşevikleri hicveden eserler yazdı. Özbeklerin tarihini övücü eserler yazdı; tarihî kahramanları methederek göklere çıkardı.*"¹⁵

Yine 1938 yılında Kâdirî'nin *Âbid Ketman* adlı eseri hakkında hazırlanan bir lâyihada yazarın şu suçları işlediği kaydedilmiştir: "*Eser, sınıf mücadelesine karşı çıkanlar hakkında okuyucuda hiçbir öfke ve gazap hissi uyandırmamaktadır. Dine karşı propagandada bulunulmamış, bilâkis dindar olanlar yüceltilmiştir. Tasvir edilen komünistler, gereken fazilete sahip kimseler değildir. Eserde Leninci, Stalinci Komünist Partisi temsilcileri değil, sıradan insanlar anlatılmıştır.*"¹⁶

13 Bâkiy, Nebican; a.g.e., s.22e-24.

14 a.g.e., s.26.

15 a.g.e., s. 42.

16 a.g.e., s.115.

Trigulov, Bogomolov ve Matveyev tarafından imzalanan raporda ise, sorgulama sırasında Abdullah Kâdirî'nin Rus milleti hedef alan eserler yazdığı, eserlerinde Sovyetler Birliği'ni sömürgeci olarak tasvir ettiği, Türkistan'ın Rusya'nın bir sömürgesi olduğunu söylediği ve başka devletlerle ilişkisinin bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁷

Abdullah Kâdirî ile diğer Ceditçi şair ve yazarlar, bir taraftan sorgulanırken diğer taraftan *Pravda Vostoka* gazetesinde yayımlanan "Özbek Halkının Düşmanları" (4.11.1937), "Özbekistan Emekçileri Şiddetli Halk Düşmanlarının Kurşuna Dizilmesini Arzu Etmektedir!" (5.3.1938), "Hâinlere Ölüm!" (5.3.1938) ve "Kötülere Şefkat Yok!" (6.3.1938) gibi yazılarla, kamu vicdanında âdeta öldürmüşlerdir.¹⁸

Abdullah Kâdirî, dokuz ay süren sorgulama sırasında ağır hakaretlere uğramıştır. Maruz kaldığı işkenceler sırasında kaburgaları kırılmış, göğsü ezilmiş, yüzü parçalanmıştır.¹⁹ Tutuklulara tatbik edilen işkenceler hakkında etraflı malûmatın verildiği *Katnâme* adlı eserinde Nebican Eâkiy, tutukluluğunun ilk üç ayında Kâdirî'nin "*it körmegen azabni kör*"düğünü kaydetmektedir.²⁰

Sorgulama sırasında Millî İttihâd, Millî İstiklâl ve Turan teşkilâtlarına üye olmak, bu cemiyetlerin faaliyetlerine iştirak etmek²¹, İngiliz casusluk teşkilâtıyla ilişkisi bulunmak ve "gizli bir dinî mezheb"in mensubu olmak²², Özbekistan'da faaliyet gösteren Troçki taraftarlarıyla işbirliği yapan karşı inkılâpçı ve milliyetçi teşkilâta girmek, Sovyet hükûmetiyle Komünist Partisine karşı mücadele etmek, hükûmet ve parti aleyhine gazete ve dergilerde şiddetli makaleler yazmak, karşı - inkılâpçı ve milliyetçilerle ilişkisi bulunmak, çevresine karşı - inkılâpçı unsurları toplamak, toplantılarda devamlı surette milliyetçi konuşmalar yapmak²³ suçlarını işletmekle itham edilmiştir.

17 a.g.e., s.76.

18 a.g.e., s.101.

19 a.g.e., s.85

20 a.g.e., s.104.

21 a.g.e., s. 88-89.

22 a.g.e., s.89.

23 a.g.e., s.85.

Abdullah Kâdirî, yukarıdan beri saydığımız bu suçları sebebiyle 4 Ekim 1938 günü kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Hakkında hazırlanan dava dosyası, 5 Ekim günü, yani öldürülmesinden bir gün sonra mahkeme heyeti tarafından on beş dakikada (saat 12.45 - 13.00 arası) incelenmiş ve Kâdirî idama mahkûm edilmiştir.²⁴ *Katlnâme* kitabındaki bilgilerden Kâdirî'nin mahkeme huzuruna hiç çıkarılmadığı anlaşılmaktadır.

Özbek Cedit edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan şair, yazar, gazeteci, dil bilgini, edebiyat tarihçisi ve fikir adamı profesör Abdurauf Fıtrat, karşı - inkılâpçı ve milliyetçi Millî İttihad teşkilâtının üyesi olmak; Azerbaycan'da çalışan Bekir Sıtkı Çobanzâde ile birlikte, Doğu Sovyet Cumhuriyetlerini Sovyetler Birliği'nden ayırmak burjuva Turan devletini kurmak maksadıyla faaliyet gösteren teşkilâtın liderlerinden biri olmak; genç edebiyatçıları karşı - inkılâpçı ve milliyetçi ruhla eğilmek ve teşkilâta üye yapmak ve millî ruhla eserler kaleme almak²⁵ suçlarından dolayı 22 Temmuz 1937 günü tutuklanmış ve 4 Ekim 1938 günü kurşuna dizilmiştir. Dava dosyası 5 Ekim günü mahkeme heyeti tarafından on beş dakikada (saat 12.25 - 12.40 arası) incelenmiş ve Fıtrat idama mahkûm edilmiştir.²⁶

Yeni Özbek şiirinin kurucusu büyük şair Abdülhamit Süleymanoğlu Çolpan, Millî İttihad teşkilâtına üye olmak; Türkistan'ın istiklâli için mücadele etmek; Basmacılık hareketini desteklemek; milliyetçilikten vazgeçiyorum dediği hâlde vazgeçmemek; Türkçülük teşkilâtında faaliyetlerde bulunmak; Bolşevik ihtilâli aleyhinde yazdığı şiirlerinde milliyetçiliği överek göklere çıkarmak; Bolşevik ihtilâli aleyhinde beyanlarda bulunmak; yabancı casusluk teşkilâtlarıyla iş birliği yapmak; Japonya taraftarı olmak; gençlere milliyetçilik ruhu aşılama ve Bolşevik aleyhinde roman yazmak²⁷ suçlarından dolayı 14 Temmuz 1937 günü tutuklanmış ve 4 Ekim 1938 günü kurşuna dizilmiştir. Dava dosyası, ertesini günü mahkeme heyeti tarafından on beş dakikada (13.55-14.10 arası) incelenmiş ve Çolpan idama mahkûm edilmiştir.²⁸

24 *a.g.e.*, s. 117-118.

25 Abdurauf Fıtrat; *Çin Seviş (Şe'rler, Dramalar, Makaleler)*, s.21.

26 Bâkiy, Nebican; *a.g.e.*, s. 109-110.

27 Özbay, Hüseyin; *Çolpan'ın Şiirleri*, Ankara 1994, s.19.

28 Bâkiy, Nebican; *a.g.e.*, s. 107-108.

Dil doçenti Kayum Ramazanov ise Millî İttihad teşkilâtına üye olmak, Fitrat'la işbirliği yaparak Türkçü, milliyetçi bir dernek olan Çağatay Gürüngi'ni kurmak; bu derneğe yeni üyeler kazandırmak; 1934 yılında Mahmud Abbasov ve Gafur Hemrakulov'la birlikte Türk milliyetçiliği yapan bir grup oluşturmak; üniversitede Türkçülük yapmak; milliyetçi fikirleri yaymaya çalışmak; milliyetçiler hakkında övücü sözler söylemek; Fitrat, Çolpan, Gazi Âlim Yunusov, Atacan Hâşimov, Şakircan Rahimî gibi Türkçülerle görüşmek; 1933 yılında İngiltere'den yardım almaya çalışan milliyetçi bir teşkilât kurmak; İngiltere hesabına casusluk yapmak; Özbekistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmaya çalışmak; Türkmenistan ve Azerbaycanlı milliyetçilerle iş birliği yapmak; Sovyet ideolojisine uymayan ders kitapları yazmak; Fitrat, Çolpan, Gazi Âlim Yunusov, Şehidesan Musayev gibi vatan haini ve casuslarla iş birliği yapmak suçlarından dolayı 12 Temmuz 1937'de tutuklanmış ve 4 Ekim 1938'de kurşuna dizilmiştir. Dosyası ertesi günü mahkeme heyeti tarafından incelenmiş ve Kayum Ramazanov idama mahkûm edilmiştir.²⁹

Hepsi milliyetçi olan bu şahısların tamamı, kaba bir sorgulama ile uzun süren bir tutukluluktan sonra mahkeme huzuruna çıkarılmadan aynı günde kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmişler, infazdan bir gün sonra da idama mahkûm edilmişlerdir. Bu insanların nerede öldürüldükleri hiçbir zaman tam olarak öğrenilmemiştir. Hepsi birden üstü kapalı bir kamyonu bindirilerek Taşkent'ten Çernyayevka'ya, oradan da 30 kilometre kadar daha ileride ıssız bir yere götürülmüşler, ellerine kazma - kürek verilerek önce mezarları olacak birer çukur kazdırılmış ve ardından da çukurların kenarına yüz üstü yatırılarak kurşunlanmışlardır.³⁰

Çolpan, Fitrat, Kâdirî gibi aydınların idam edildikleri hiçbir zaman ailelerine bildirilmemiş, ömür boyu maden ocaklarında çalışmaya mahkûm edildiklerine dair dedikodular çıkartılmıştır. Meselâ Kâdirî'nin küçük oğlu Mes'ud Abdullayev, Sovyetler Birliği Başsavcılığına verdiği 9 Ocak 1956 tarihli dilekçesinde, idamından on sekiz yıl sonra babasının akıbeti hakkında kendisine bilgi verilme-

29 *a.g.e.*, s. 110-113.

30 *a.g.e.*, s. 142, 205-206.

sini istemiş; fakat hiçbir cevap alamamıştır.³¹ Aynı şekilde Çolpan'ın kızkardeşi ile karısı, biri 1958 yılında, diğeri 1962 yılında yazdıkları dilekçelerle şairin akıbeti hakkında bilgi istemişler; fakat onlara da aynı şekilde hiçbir cevap verilmemiştir.³² Fıtrat'ın karısı Hikmetay Hanımın 1956 yılındaki müracaatına ise, kocasının cezasını çekmekteyken 3 Kasım 1944 tarihinde vefat ettiği cevabı verilmiştir.³³ 1950'lerin sonlarına kadar Abdullah Kâdirî'nin çocuklarına, zaman zaman tanımadıkları bazı şahıslar gelerek babalarının selâmlarını ve sağlık haberlerini getirmişler, nasip olursa Kâdirî'nin evine döneceğini bildirmişlerdir. Hatta 1963 yılında, yani idam edilmesinden yirmi beş yıl sonra yine birileri ortaya çıkarak, "Ben Abdullah Kâdirî Culkunbay adlı yazarı gördüm; ihtiyarlamış, dişleri dökülmüş." haberini vermişlerdir.³⁴ Ancak daha sonra bu haberlerin düzmece olduğu ve mahkûmların 1938 yılında idam edildikleri anlaşılmıştır.

Abdullah Kâdirî 31 Aralık 1937 tarihinde tutuklandıktan sonra Mukimî, Furkat, İbn Sina, Feriddüddin Attar, Ali Şîr Nevâyî, Nizâmî, Bîdil ve Abdurrahman Câmî'ye ait yazma eserlerle beraber bütün kitapları müsadere edilmiş³⁵, askerî savcının açıklamasına göre bu eserler 5 Nisan 1947 tarihinde yakılarak imha edilmiştir.³⁶ Kâdirî tutuklandığı sırada Taşkent Tıp Fakültesinde talebe olan büyük oğlu Habibullah Kâdirî, "halk düşmanının oğlu olmak" suçundan dolayı önce hapsedilmiş, daha sonra sürgüne gönderilmiştir. Müsadere edilen evi ise domuz ahırına çevrilmiştir.³⁷

Bu insanlık dışı muameleye maruz kalan Özbek aydınları, elbette sadece Behbûdî, Münevver Kaarî, Fıtrat, Çolpan, Kâdirî ve Kayum Ramazanov'dan ibaret değildir. Hapishanede Kâdirî ile beraber aynı koğuşta kalan siyasî mahkûmlardan Sâdık Ma'sumov, 1956 yılında kaleme aldığı bir yazıda, Kâdirî gibi yüz binlerce kıymetli vatan evlâdının o dönemde öldürüldüğünü bildirmektedir.³⁸

31 *a.g.e.*, s. 6-9.

32 Özbay, Hüseyin; *a.g.e.*, s.19.

33 Kâsimov, Begali; "Fıtrat", *Meslekdaşlar*, s.154.

34 Bâkiy, Nebican; *a.g.e.*, s.205.

35 *a.g.e.*, s. 197-198.

36 *a.g.e.*, s. 202.

37 Narmatov, Umarali; *Kediriy Bâği*, Taşkent 1994, s. 57.

38 Kâdiriyini Komsab (*Hatıralar*). (H.A. Şerkan Kâdiriy). Taşkent 1994, s. 37-38.

Katlnâme adlı kitapta, bunlardan başka daha birçok Türkçü, milliyetçi aydının isimleri zikredilmektedir ki, tamamı tutuklanarak hapis, sürgün veya idam cezalarına çarptırılmak suretiyle Sovyet ideolojisi hesabına zararsız hâle getirilmişlerdir. Kitabın değişik sayfalarında isimleri geçen ve cezalandırılan aydınların listesini burada vermek istiyorum: Mömin Osmanov, Rahmet Mecidî, Kurban Beregin, Atacan Hâşimov, Ziya Saidov, Umarcan İsmailov, A'zam Eyüpov, Maşrak Yunusov (Elbek), Uygun, Hamid Âlimcan, Aydın Sâbirova, Sencer Sıddıkov, Hüseyin Şems, Osman Nâsır, Aydın, Ankabay Hüdayvâhidov, Gazi Âlim Yunusov, Bolat Saliyev, Şehidesan Musayev, Miyanbüzriük Sâlihov, Aşurali Zâhirî, Gulam Zaferî, Mutalib Kerâmetov, Ubeydullah Süleymanhocayev, Abdullah Rahmetov, Yusufcan Ağalıkov, Hacımömin Şükrollayev, Tâci Rahmanov, Mahmud Hâdiyev (Batu), Ekmel İkrarov, İslâm Rüstemov, Kâsım Sarakin, İbrahim Nezirov, Sâbircan İbrahimov ve Feyzullah Hocayev.

Cezalandırılan bu insanlar, hiç şüphesiz Özbeklerin millî gururuydu, idrak ve vicdanıydı. Millî gururu, idraki ve vicdanı öldürülen bir toplum ise millet sayılamaz; belki sürüdür. Zaten Sovyet idarecilerinin yapmak istedikleri de milletleri sürü derekesine düşürmektir. Bunda o zaman belki muvaffak olunmuştur; ancak insan tabiatına aykırı olan hiçbir rejim, Sovyet rejimi de olsa uzun ömürlü olmak şansına sahip değildir. Müftü Mahmudhoca Behbûdî'ye ithaf edilmiş mısralarla başladığım yazımı, Sadriddin Aynî'nin yine ona ithaf ederek yazdığı bir şiirini "kızıl kırgın"a uğramış, "kızıl terör"ün kurbanı olmuş bütün Türk aydınları için iktibas ederek bitirmek istiyorum:

*"Ey medfen-i insâniyet, ey makte-i ahrâr!
Ey merkez-i vahşâniyet, ey mihmân-ı eşrâr!
Minglerçe yigitler başını tenden ayurdıng,
Minglerçe esâretzede oğlanları kırdıng.
Kan tök, yene kan tök, yene kan tök!
Kan seli bilen âkıbetü'l-emr, yarıl, çök!
Kan tök de, çömül kanga! Yıkıl kanga! Boğul, öl!
Tâ kange bulganmasın âzâde birar koll!*

*Ey dîv-i cehâlet üyi, ey kanla tolan gâr!
Şâd ol bu kün!
Ammâ bu künning ertesi hem bar!
Bir dest-i riyâ, dest-i cefâ, dest-i hiyânet
Mümkin mi seni eylese ketdikçe sıyânet?!...
Ey kâtîle, ey fâcire, ey fitne-i Turan!
Turan eli fitneng ile bolsun mı perişan?!
Minglerçe yigit başını keltek bilen ezding,
Minglerçe yigit na'şını sarcin kebi tizding.
Zindanlara minglerçe tiriklerini çirütding,
Tezâb ile minglerçe ölüklerni eritding.
Kur'ânı, şeriatını ayağ astıda bastıng,
Behbûdiy kebi dâhî-yi Turanı da astıng!
Baş kes, yene baş kes, neçe kün keyf ü safâ sür!
Lekin közingni aç! Kelesi künleringi kör!
.....
Bir kün kelür elbet, kelür elbet, kelür elbet!
Ey hâine! Öç almağa âcizlere nevbet!
.....
Bir kün kelir, elbet, âcizlere nevbet
Öç almağa senden.
Ey menba-ı nekbet,
Körsem oşa künni!"*

(Behbûdiy Efendini Esge Tüşirib)³⁹

39 Kâsimov, Begali; *Mahmudhoca Behbûdiy*, s. 220-221.